

הרב ישראל דנרוביץ

מגיד שיעורי תלמוד הירושלמי בקול הדף

ערד

מצות המרור בחסה המתוקה

“מרור” או מתוק? - סתירה מיניה וביה או שמא השלמה הדינית.

“מה ענין שמיטה להר סיני?” – מוסר ההשכל הנלמד ממצוות השמיטה הוא הטעם לכך שמצות המרור מתקיימת בעלי החסה המתוקים

הרי חזרת מתוק?

המקור ההלכתי לכך שעלי החסה המתוקים הם האפשרות המועדפת לקיום מצות ‘מרור’ בליל פסח הוא התלמוד הירושלמי. הירושלמי אף מבחין בסתירה הרעיונית שיש ב’מרור – מתוק: המשמעות הלשונית של ‘מרור’ הוא ‘ירק מר’, והנה למרבה הפלא אנו מוצאים כי את המקום הראשון בהצעת הירקות הכשרים למצות מרור, המפורטים במשנה במסכת פסחים¹, תופס לא אחר מאשר ה’חזרת’ שזהו ירק החסה המוכר לכל כירק מתוק הנעים למאכל.

את השאלה המתבקשת כיצד יכול ירק מתוק לשמש בתפקיד מרור, מציג התלמוד הירושלמי במילים פשוטות²: “הרי חזרת מתוק - הרי אינו קרוי חזרת אלא מתוק”. תמיהת הירושלמי ברורה ומתבקשת מאליה: את מצוה זו היה ראוי לקיים בעלי הלענה המרים וכיוצא בזה ולא בעלי חסה מתוקים – ומה פשר דבר והיפוכו זה.

היפני משה’ בפירושו לירושלמי על אתר מחדד את השאלה עוד יותר: מתברר שבימי קדם היו נוהגים לכנות כל דבר מתוק בשם ‘חזרת’ – ‘חסה’ על שם מתיקותו המפורסמת. החזרת שימשה כדוגמא וסמל למתיקות, ואיך יעלה על הדעת שבדיוק ירק זה שהוא היפוכו המוחלט של המרירות יצאו בו ידי חובת מרור.

תחילת השעבוד היה במתיקות

מחדש הירושלמי שבכוונה תחילה ניתנה העדיפות לקיום מצות מרור בירק מתוק זה: “רבי חייא בשם רבי הושעיה: כל עצמן אין הדבר תלוי אלא בחזרת, מה חזרת תחילתה מתוק וסופה מר כך עשו המצריים לאבותינו במצרים. בתחילה: במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך³, ואחר כך: וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבינים⁴.”

1 דף לט א.

2 מסכת פסחים פ”ב ה”ה.

3 בראשית מז ו.

4 שמות א יד.

דווקא החזרת המתוקה היא המבטאת כראוי את שעבוד המצריים באבותינו. שכן ירק זה בתחילת גידולו הוא מתוק וטעים ובסוף דרכו הוא מר, וכך בדיוק היה גם בארץ מצרים, שבתחילה המצריים הסבירו פניהם לבני ישראל, ואילו בהמשך הם השתעבדו בהם בעבודה קשה ומרה.

ואכן להכרעת רוב הפוסקים מצוה מן המובחר היא לקיים את מצות 'מרור' בעלי החסה, ויוצאים בהם ידי חובה הגם שהם מתוקים ונעימים למאכל, וזאת כאמור כזכר לשעבוד המצריים באבותינו שתחילתו היתה במתיקות וככתוב 'במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך'.

עולם הפוך ראינו

אלא שדברי הירושלמי אומרים דרשני: אמנם דבר ראוי ונכון הוא לעשות זכר לשעבוד שמיררו המצריים את חיי אבותינו בארץ מצרים, אולם לשם מה יש צורך לעשות זכר לטובה שעשו המצריים לאבותינו שהושיבו אותם במיטב הארץ, וכי לספר בשבחם או להרבות במעלתם באנו בלילה זה שלא נקבע אלא כשבח והודאה על שנאלצנו מיד רשעים אלו.

צא ולמד מחידושו המפורסם של רבן גמליאל אשר היה אומר⁵: "כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. ואלו הן: פסח, מצה, ומרור... מרור - על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים, שנאמר וימררו את חייהם". המרור בא אפוא לפרסם את המרירות של אבותינו, והנה לכאורה נראה כי במקום להתמקד בעיקר אנו פונים לעסוק בטפל – במתיקות הראשונית אשר איבדה את הרלוונטיות בצוק עתים אלו.

נציין כי דעתו של הגאון ה'חזון איש'⁶ שונה מהסכמת רוב הפוסקים ולשיטתו אין יוצאים ידי חובה בחסה אלא בשלב הגידול שבו הוא כבר נהפך למר. שיטה זו של החזון איש היא אכן דבר הנשמע: הירק הוא מר זכר ל'וימררו את חייהם', ואסור שתהיה בו מתיקות בזמן אכילתו, מכוח ההיגיון הפשוט שעבודה מרה זו הייתה רחוקה מכל שמץ של מתיקות. אלא זו בלבד נאמר שביודיענו שבעבר היו עלים אלו מתוקים אנו מכניסים לתודעה כי גם ההקדמה לשעבוד היתה במתיקות ו'במיטב הארץ'.

אולם כאמור דעת רוב הפוסקים היא שיוצאים ידי חובת המרור בעלי החסה כשהם מתוקים⁷, ולשיטתם נמצא שעולם הפוך ראינו: הדגש ניתן על המתיקות הראשונית בעוד שעיקר המטרה היא לציין את המרירות שבשעבוד מצרים.

איהו דאזיק אנפשיה

הפסד של סכום כסף גדול הוא לדברי הכל כאב צורב ביותר. אולם עדיין ניתן לדרג את כאבו של האדם לפי הסיבה שהביאה את ההפסד. פעמים ואסון טבע גדול גורם לאדם

5 פסחים דף קטז א.

6 'חזון איש' אור"ח סימן קכד, פסחים דף לט א.

7 עיין במאמרינו 'מנהג הקדמונים שאין אוכלים מרור בערב פסח' שפורסם במאסף 'אור ישראל' ניסן תשס"ז.

הפסדי ענק, אלא שההפסד הכספי לא מלווה ברגשי אשם ובייסורי מצפון על מידת אחריותו להפסד, כיון שאסונות טבע אינם בשליטתו על האדם. אדם המתמודד עם צרה שכזאת, יש בליבו נחמה פורתא בכך שלכל הפחות לא הוא שהביא את ההפסד.

ופעמים הרבה שהאדם בשלומיאליותו משקיע את כספו (במקרה הטוב) ואת כספי אחרים (במקרה המצוי) בעסקאות אויר ובמגדלים הפורחים באוויר. בדמיונו רואה המשקיע את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים ברכוש גדול ובביזה רבתי, וכעת עתיד הוא להכפיל את ממונו פעמים הרבה. השיקולים הרציונאליים ממנו והלאה, והתיאוריות שבמוחו סמוכים על כרעי תרנגולת.

כשהבועה מתנדפת וכל הכסף יורד לטמיון, סובל הספקולנט פושט הרגל לא רק מהפסד כספי אלא גם מרגשות אשם נוראיים ומיסורי מצפון המעיקים על ליבו בידועו שהוא ולא אחר אחראיים לתוצאה המבישה.

כלל זה יהיה תפוס בידכם: צרה שאדם הביא על עצמו גרועה היא עשרת מונים מצרה שאדם אחר הביא עליו. הרגשה איומה היא לאדם היודע שהסבל שבא עליו זה רק מחמת אשמתו האישית, והוא זה שבידי הביא זאת על עצמו.

התסכול של שיעבוד מצרים

בספר 'באר יוסף'⁸ משתמש הגאון המחבר עם תובנה נכונה זו היורדת לעומק השיתין של נפש האדם, כדי להסביר את העדיפות שניתנה לחסה בקיום מצות מרור. לצורך כך הוא מקדים את דברי הבבלי במסכת פסחים⁹ שהם כעין מקבילה לדברי הירושלמי, וכך שנינו שם: "למה נמשלו מצריים כמרור - לומר לך: מה מרור זה שתחילתו רך וסופו קשה, אף מצריים - תחילתן רכה וסופן קשה". ופירש רש"י: "תחילה רכה - בתחילה נשתעבדו להן על ידי שכר שהיו שוכרין אותן". המהרש"א על אתר מפנה אותנו להסבר הדברים המופיע במסכת סוטה¹⁰: "בפרך - רבי אלעזר אמר: בפה רך", ופירש רש"י: "משכום בדברים ובשכר עד שהרגילום לעבודה".

בתחילה קבלו בני ישראל משכורת הגונה תמורת עבודתם. זאת לצד הבונוס המדרבן: מחמאות על טיב עבודתם שנאמרו ב'פה רך' ובשפת חלקות. בני ישראל שרצו להראות את חריצותם ואת פריון עבודתם היעילה הגבירו את קצב העבודה ועבדו במרץ רב ובכל כוחם. כשהמצריים הורידו את המסוה מעל פניהם כבר היה מאוחר מדי, וכל אחד נצטווה להגיש את מתכונת הלבנים שהורגל בה דבר יום ביומו.

התסכול הנורא שבשעבוד מצרים לא היה אפוא העבודה גרידא, אלא מה שהבינו בני ישראל שהם במו ידיהם הביאו צרה זו על עצמם. אם היו המצריים מטילים מיד את שעבודם

8 'באר יוסף' סלנט. עה"ת, פרשת שמות.

9 פסחים דף לט א.

10 דף יא ב.

על בני ישראל בכוח וביד חזקה, לא היה צערם גדול כמו עתה שהם ברצונם ובחפץ לבם קבלו על עצמם את העבודה הקשה והעול הכבד. מלבד עצם הקושי שבעינויים הנוראים ובמשא הכבד, עוד הוכפל להם כאבם וצערם כשהיו שמים אל ליבם שהם בעצמם הטעינו זאת על שכמם.

את ההכרה בטעות הטראגית שעשו בזמנו הם קבלו שבעתיים בראותם את אחיהם בני שבט לוי המשוחחררים לנפשם מכל שיעבוד ועול עבודה, תודות לכך שלא שעו לדברי השקר שבפיתויי המצריים. ואילו הם כפופים בעול השעבוד מפני שלא השכילו להבין את המרירות ב'פה רך'.

לזיכרון זה, מסיים ה'באר יוסף', קבעו חכמינו שדווקא החזרת שתחילתו רך וסופו קשה יהיה בו את עיקר המצוה של מרור, להשמיענו את המרירות הנוראה שהיתה לאבותינו בהעלותם על ליבם את המתיקות הראשונות שהתבררה כמזויפת – כי אין לך מרירות גדולה ממתיקות שכזאת.

לא מתאים עם הירושלמי

הסבר נאה זה לא ניתן להשתמש בו להסבר הירושלמי. לו היה הירושלמי מציין שהתחלה המרה של השעבוד היה בכך שבתחילה משכום בדברי ריצוי ובפה רך, עד לסוף המר של העבודה קשה בחומר ובלבנים, היינו יכולים להיעזר בפירושו ההגייוני של ה'באר יוסף' ולהבין את המרירות של השעבוד כשתחילתו במתיקות מן השפה ולחוך.

אלא שאם נבדוק את דברי הירושלמי נראה שה'תחילתה מתוק' שבמצרים לא קשור כלל לשעבוד מצרים אלא עוד לימים הראשונים שבהם הגיע יעקב אבינו ובניו שבטי י-ה לארץ מצרים ושוכנו 'במיטב הארץ'.

אכן האחרונים כבר מעירים מדוע שינה רש"י וחיידש בפשט הבבלי פירוש מחודש ש'תחילתו רך' היינו ששעבדו בהם בתחילה בפה רך ולא הביא כדברי הירושלמי את הפסוק 'במיטב הארץ'. אולם ברור שהפסוק 'במיטב הארץ' המובא בירושלמי, אין לו כל קשר לקושי השעבוד, ונמצאת השאלה עדיין במקומה עומדת: מהיכי תיתי להשתמש בחזרת מתוקה כשהמטרה היא להזכיר את המרירות.

מעשה נאה שסיפר הר"ב מפרשיסחא

ברצוני להציע הסבר אחר בהקדם מעשיה נאה שסיפר הרה"ק הרבי ר' בונם מפרשיסחא זיע"א הנודע כ'חכמיא דיהודאי' ובאמרותיו הפקחיות והחודרות כל לב:

מעשה באב עשיר שביקש לחנך את שני בניו לעמוד ברשות עצמם, להשקיע במסחר ולהשתכר לפרנסתם. האב הבין היטב כי אם יהיו בניו סמוכים על שולחנו לאורך ימים, ולא ידעו ולא יבינו בהליכות השוק ובמשא ומתן של פרנסה, הרי שלא לעולם חוסן וכשיאזל כספו ברבות הימים יגיעו הם לפת לחם ולמצוקה אמיתית.

הציע האב לבניו לקבל ממנו כהלוואה סך עשרת אלפים רובל כשזמן הפירעון הוא לעוד שנה. במשך השנה, הסביר האב, תוכלו לסחור בכסף, לקנות מזה ולמכור לזה ולהכפיל את ממונכם כהנה וכהנה, עד שלעת הפירעון תוכלו להחזיר לי את ההלוואה כשבידכם רווחים הגונים ונאים.

בכור הבנים קיבל את דברי אביו ברצינות ובכבוד ראש. הוא בחר להשקיע את הסכום שקיבל ביהלומים ואבני חן. לצורך כך הוא התעניין אצל סוחרים מומחים על טיב הסחורה המוצעת למכירה, בחר את האבנים הטובות ביותר ומכרם לצורפים ואמנים ששיבצום בכלי כסף וזהב.

את הכסף שהרוויח הוא מיהר להשקיע באבני חן נוספות, ומסחרו הלך וגדל עד כי גדל מאוד. משום מה לא היה ראה הבן את הנולד כי קרוב יום הפירעון שבו עליו לשלם את עשרת אלפי הרובל לאביו, כך שבבוא היום עמד הבן בפני שוקת שבורה: תיאורטית הוא הרוויח היטב כתחזיתו של האב, אלא שבפועל לא היה בכוחו לשלם את החוב כיון שכל רווחיו היו מושקעים במסחריו השונים.

הבן השני היה ההיפך הגמור של אחיו הבכור. הדלת סב על צירה ועצל על מיטתו. הסכום הגדול שקיבל מאביו היו עבורו הזדמנות טובה מאין כמוה לבזבזם על משקאות חריפים ויין שרף. הוא הפך להיות אורח קבוע במסבאות ובבתי המרוח בזכות כספו שבזבז שם לרוב.

מיותר לציין כי כשם שאת עיניו נתן בכוס כך את ידיו טמן בצלחת, ולא עשה ולא כלום כדי לסחור בכסף ולהרוויח. סוף דבר שכל הממון הרב 'מכליא קרנא' וביום הפירעון היה ארנקו ריק, ואיסתרא בלגינא קיש קיש קריא.

עמדו שני הבנים בפני אביהם העשיר, וידיהם ריקות. שניהם קיבלו ממנו עשרת אלפים רובלים, ועתה ביום הפירעון אין בידיהם להחזיר. אבל מה גדול היה ההבדל בין היחס שקיבל הבן הבכור ליחס שקיבל הבן השני: הבן הבכור שטרח ועמל במסחרו, פטר אותו האבא מתשלום, שכן נחת רוח עשה לו בכך שרואה אותו משכיל ומבין לנצל את כספו. אך מה נורא היה לשמוע את האבא תובע בתוקף מבנו השני להחזיר לו את כל הכסף שנתן לו, בטוענו 'לתקוני שדרתיך ולא לעוותי', וכי קיבלת את הכסף כדי לבזבזו על לא כלום...

שאלת על זה

הטעים הרבי ר' בונם ואמר שזהו הפירוש בדבריו של החכם מכל האדם¹¹: "אַל תֵּאמַר מִה הָיָה שְׁהֵימִים הָרְאשִׁים הָיוּ טוֹבִים מֵאֵלֶּה פִּי לֹא מִחֲכָמָה שְׁאֵלְתָּ עַל זֶה" כשהכוונה היא על עבודת השי"ת, כי הנה באמת השי"ת הוא המעורר את האדם לעבודתו, וכשהאדם מקבל את ההתעוררות יכול הוא לטעות ולחשוב שהתעלות זו תישאר עימו לנצח, ולא כן הוא כי ה' נתן וה' לקח, ומתנה טובה זו שניתנת מן השמים אינה ניתנת אלא לזמן מוגבל וקצוב.

אלא שמטרת התעוררות זו היא שהאדם יתייגע ויעבוד עימה ב'איתערותא דלתתא' ויעשה ממנה רווחים, כדי שהרווחים יישארו בידו לאחר שייקחו ממנו חזרה את הקרן. וכשהאדם משכיל על דבר אמת והוא משתדל להפיק מאותה ההתעוררות את מלוא התועלת להתעלות בעבודת השי"ת, אזי כמעשה הסוחר ובנו הבכור מניחים זאת בידו והוא מרויח בכפליים.

אולם מי שאינו מתבונן בזה ואינו משקיע את כוחו להתעלות על ידי ההתעוררות שקיבל, אזי בבוא העת כשיקחו ממנו את החשק ואת ההתעוררות, הרי שכמעשה הסוחר ובנו השני, הרי הוא נשאר ריק ומנוער בעירום ובחוסר כל.

והוא שאמר שלמה ש'אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה' בכך שהיה בהם חשק ורצון לעבודת השי"ת, 'כי לא מחכמה' שלך ומבינתך באו איליך, כי אם 'שאלת על זה' – שאולים היו בידך מן השמים כדי שתשתמש בהם ותקח מהם כוחות לימים הבאים שבהם כבר לא תהיה ההתעוררות בידך¹².

נודע לכל הנא בסוד ה' ועבודתו

וכבר כתב כן המגיד מקוזניץ בעניין חג הפסח בספרו 'עבודת ישראל'¹³: "כתוב אומר¹⁴ ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה', דהיינו שיש באדם מוחין דגדלות ושעות שיוכל

12 'קול שמחה' ליקוטם כתובים; 'מצמיח ישועות' דף כא; 'מאמרי שמחה' אות עא. על דרך זה הוסיף האדמו"ר ה'שפתי צדיק' מפילץ (משפטים אות לג): "וכן יש לפרש הפסוק 'אם כסף תלוה את עמי'. כסף - היינו לשון כסיפה ורצון. היינו, שאם הרצון יהיה אצלך בתחילה בשאלה, אחר כך - את העני עמך, תזכור תמיד את העניות עמך, שאין זה משלך ומכחך, רק בשאלה הוא אצלך. וכמו שנאמר 'צעיר אנכי ונבזה פקודיך לא שכחתי' שצריך תמיד לזכור את העניות. 'לא תהיה לו כנושה' היינו, שלא תתבע אחר כך את זה, בעת שיטלו ממך המדריגות שהיה לך בשאלה, לא תתבע אותם, שאינם משלך. 'ולא תשימון עליו נשך', על דרך שאיתא 'עבירה מכבה מצוה' שהעבירה נקרא נשך, שנושך את המצוות. על כן כל תשים עליו השליטה כאילו הוא ממעט כוחך, ענין נשך. רק מעשיך ירחקך, אתה חייב בחסונך".

גם הרה"ק הבית ישראל היה דורש כעין זה: "שאל אביך ויגדך. ענין קשר ואגד - להתקשר בכח הראשונים. ואולי הרמז בלשון 'שאל', כעין שואל ומדליק (ומוכר כסות) בחנוכה. דאיתא בקול שמחה, כשבא לאדם הארה בענין עבודת השם, ידע כי זה רק לנסות אותו, אם יתקיים ויחזיק מעמד. ונותנין לו מן השמים בשאלה. ועל זה מפרש הפסוק 'אל תאמר כו', שהימים הראשונים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זה' שהיה רק בשאלה ולא מכחך". (בית ישראל, חנוכה תש"כ, ל"ו). והוסיף עוד (בית ישראל, חנוכה תש"ו, ל"ג): "החנוני מקיף שקאי על השי"ת. ויש רמוז, הניח חנוני נרו בחוץ, שיש הארה מן השמים בחנוכה, ויכול כל אדם ליכות לזה אף שעומד בחוץ".

ועוד הוסיף בזה (בית ישראל' משפטים תשי"ט): "איתא במשנה 'ארבעה שומרים'. כתיב את זה לעומת זה עשה כו'. יש ארבעה אבות נזיקין וכנגדם ארבעה שומרים, שיכול האדם להשמר... יש ארבעה השומרים בעבודת השם... ושואל - לידע שמעצמו אין כלום, כדאיתא בקול שמחה, 'שאלת על זה', שהכל בשאלה. וכשארם יודע שהכל מהשי"ת, אז אינו מנתק את עצמו מעול מלכות שמים. וזה דאיתא בשפת אמת, ד' אלקיו עמו, ע"כ לא הביט און ביעקב, ויכול לחזור למקומו. וזה ענין שאילה בבעלים, אם בעליו עמו, שיודע שהשי"ת עמו והכל ממנו".

13 'עבודת ישראל' ליום ב של פסח.

לעבוד את בוראו ובהתלהבות, ויש עתים וזמן שמשתלק ממנו המוחין ונשאר בקטנות.

והכלל שצריך האדם לזכור בשעת מוחין דגדלות, להכין עצמו ולעשות רושם בקרבו הגם שיסתלק ממנו ההתלהבות לא יפול לגמרי ח"ו ויהיה מהמנצחים קרבא ויתחזק וישען בה'. וזה רומז מה שכתוב¹⁵ 'אמור אל הכהנים ואמרת' ופירש רש"י 'להזהיר הגדולים על הקטנים' דהיינו בשעת מוחין דגדלות להזהיר עצמו על שעת הקטנות ולחזק את עצמו¹⁶.

ומקור הדברים¹⁷ הוא בדברי הרה"ק רבי אלימלך מליזענסק בספרו 'נועם אלימלך' (פרשת אמור ד"ה בענין אחר): "נראה לפרש דברי רש"י ז"ל 'להזהיר גדולים על הקטנים' להיות

15 ויקרא כא א.

16 והאריך שם מאוד בעניין זה, ובין דבריו כתב: "וכן בכל הזמנים למשל בשבתות וימים טובים שאז זמן ההתלהבות בחשק נפלא לעבודתו יתברך שמו, צריך האדם להכין עצמו על ימי החול הבאים שיהיה מקושר גם כן בבוראו ית"ש, וכן ביום א' דפסח אמרו רז"ל הסימן א"ת ב"ש, א"ת א' דפסח הוא תשעה באב. ואם כן צריך האדם לקשר עצמו ביום א' דפסח היטיב בבוראו עד שאפילו בט' באב שהוא יום הירידה מכל המדרגות יהיה גם כן מקושר בעבודת השי"ת, וזה רומז ביום טובה היה בטוב, וגם אז ראה והיטיב על יום רעה, שיבא בירידת המוחין והכן עצמך עליו שלא תפול בו.

וזה הענין בפסח גם כן שסידרו לנו חז"ל קדש ואח"כ לאכול הכרפס. כי בשעת הקידוש הוא שעת מוחין דגדלות וצריך לעשות הכנה על מוחין דקטנות הבא על ידי הכרפס לרמוז כנ"ל, וכן על ידי המצות והכוסות נעשה הכנה על ימי הספירה שאחר כך שלא יפול לגמרי, מה שאין כן אם היינו מתחילין במוחין דקטנות כמו בכרפס, ובספירה לא היינו יכולים לגמור מלאכתנו לולי אור ה' וחסדיו שמופיע עלינו בתחילה בגדלות המוחין ואח"כ אנו עושים הכנה על ימי הקטנות וכנ"ל."

וכן כתב ה'עבודת ישראל' גם בפרשת וישלח: "וזהו שאמר הכתוב 'ויצב יעקב מצבה' להורות לנו דרך חכמה אשר דרך בה יעקב אבינו ע"ה כי כל צדיק מחויב בשעת הבהירות להכין עצמו ולהתאמן שלא יפול לגמרי אפילו כשיעבור זמן הבהירות וכבר כתבנו די מזה במקום אחר, ורמז בדברי שלמה ע"ה 'ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה' עי"ש. לכן צריך לתקוע יתד במקום נאמן ולהתקשר היטב בשעת הבהירות. וזהו שאמר הכתוב 'ויצב יעקב מצבה' דהיינו שיהיה מצבה לבהירתו ויסך עליה נסך ויצוק עליה שמן' דהיינו שהמשיך מוחין עילאין הנקרא יין ושמן להתקשר בהם שלא יפול חלילה לגמרי ממדרגתו ויהיה לו מעמד ומצב."

17 אם כי ב'עבודת ישראל' שהבאנו לעיל לא הוזכר שמו של הרה"ק מליזענסק על עניין זה, הרי שהדברים מפורשים ב'עבודת ישראל' לחנוכה בשמו של הרה"ק רבי אלימלך מליזענסק: "כי תמיד צריך האדם להכין קדושה מימים טובים על ימים הנמוכים וכמ"ש בפסוק 'ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה', וכמו שקבלנו מרבינו מורינו אלימלך זצ"ל בספרו הקדוש אמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים, שמימי מוחין דגדלות צריך להיות הכנה על יומין דמוחין דקטנות."

ויעוין בספר 'משמרת איתמר' להרה"ק רבי איתמר מקאנסקיוואלי, "אשר יצק מים על ידי הני תרי צנתרי דדהבא, ה"ה אדומור"ר האי סבא קדישא הרב הצדיק וכו' קש"ת מו"ה ישראל מ"מ מקאזיניץ זצלה"ה... והמעין בהחיבור הלו יראה בו דברים נפלאים וגם ימצא בו אמרות טהורות ששמע מפי שני המאורות הגדולים הנ"ל" שהביא כמה פעמים את פירושו זה ששמע מפה קדשו של הרב המגיד מקאזניץ (פרשת שלח, פרשת בלק, ופרשת כי תצא) והוסיף לפרש בזה מקראי קודש ע"פ דרכו בקודש.

ודבר פלא ראיתי בספר 'מטה משה' על הגדה של פסח שכתב: "כמובא אצלינו כמה פעמים בשם אמור"ר זצ"ל שאמר בשם הרב וכו' דב בער זצלה"ה פירוש הכתוב ביום טובה היה בטוב כו' וכן פסוק שומר

כל האדם בשעה שעוסק בתורה או בתפלה או באיזה דבר קדושה אז הוא בגדלות המוחין, וכך הדרך הצדיקים שלפני התפלה המה מיישבים עצמם ומוחין שלהם לפני מי הם מתפללין והקדושה היא מגביה המוחין בעת העסק בה אבל אחר התפלה או עסק הקדושה ההוא הוא נופל לקטנות המוחין בהילוכו בהבלי הזמן, וזה אינו תכלית העבודה השלימה כי אדם צריך להיות תמיד בקדושה ובטהרה בלי הפסק רגע אחד.

לזה צריך לקשר עצמו כל כך בעת הגדלות מחשבתו בהשם יתברך ברוך הוא שיהיה מחשבתו קשורה אף שילך ממנה וזה 'להזהיר גדולים' פירוש בשעה שהם בגדלות 'על הקטנים' שישארו בקדושתם אף שיהיו בקטנות וק"ל".

ובמשנתו של רבינו מרן השפת אמת מצאנו שהאריך רבות בעניין זה שימי הטובה הם הכנה לימי הרעה, ועיקר דבריו בזה מבוססים על הלימוד שיש להוציא מחלומות פרעה. ואלו דבריו חוצבי הלבבות האש¹⁸: "והנה ענין חלום פרעה לפי פשוטו בא להורות דרך לעבודת השם יתברך מאשר נודע לכל הבא בסוד ה' ועבודתו כי יש ימי הטובה וימי הרעה (כמ"ש בזוה"ק פ' מצורע דף נ"ד) והעיקר לאסוף בימים הטובים כל ההארות אל עיקר נקודת לבבו עד שיהיה לו על ימי הרעה כמו שכתוב 'זכור את בוראך' כו' כמ"ש בפ' בזוהר הקדוש שם כל זה הענין. וזה פירוש 'על זאת יתפלל כל חסיד כו' לעת מצוא' השעה הטובה שאין לך אדם שאין לו שעה אחת ורצון לעבודת השם יתברך ואז בידו לנטוע ולקבוע הטוב בלבו כנ"ל".

ענין שמיטה להר סיני

שנת השמיטה היא אחת הדוגמאות הבולטות לעבודת השי"ת השואבת את כוחה מימי הטובה אל ימי הרעה, וזאת מאותה הסיבה המפורסמת שבה מהלל המדרש (ויקרא רבה א א) את שומרי השביעית, שכן "בנוהג שבעולם אדם עושה מצוה ליום אחד, לשבת אחת, לחודש אחד, שמא לשאר ימות השנה. ודין חמי חקליה ביירה כרמיה ביירה ויהבי ארנונא ושתיק - יש לך גבור גדול מזה".

רוח לא יזרע ורואה בעבים לא יקצר, שבימי הטובה יש לראות על ימי הרעה להאירם ולזככם" הרי שלדבריו היה אביו המגיד מקאזניץ אומר זאת בשם המגיד ממעזריטש. וברבות הימים הובא מאמר זה בשמו של רבינו החידושי הרי"ם זי"ע: "ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה - היינו שצריכים להכין ביום טוב כדי שתהיה אפשרות לתקן היום רעה" (חידושי הרי"ם) עה"ת, מהד' תשמ"ו עמוד רעו).

18 שפת אמת ליקוטיו פרשת מקץ. ועוד האריך בזה הרבה בספרו על התורה בפרשת מקץ, וכפי שכתב (מקץ תרל"א): "ענין החלום שכתוב בתורה משבע שני שובע ורעב... ומה שיש ללמוד מפרשה זו להכין לעצמו בימים הטובים שנתגלה הקדושה בהם. לקבוע ההארות בלב היטב כדי להיות על ימי הרע כשהקדושה נסתרת. וכמ"ש ביום טובה היה בטוב פי' ה' לקבוע ההארה בגוף האדם. וביום רעה ראה עתה איך להתנהג אח"כ. כי קודם כל נסיון יש הארה איך ללמוד על אחר כך". וידועים דבריו הנוקבים שכתב (מקץ תרל"ה): "כי אין דבר רע בעולם שלא יהיה בו הקדמה רפואה קודמת שיוכל האדם ליקח מהארה הקודמת עצה על ימי הרעה".

כשמצוה זו מתארכת על פני שנה שלימה, אין זה מן הנמנע שהאדם יפול ביום מן הימים לחלישות הדעת על כך שהוא מפסיד את רכושו בעוד שהוא יכול לעבוד בשדהו ככל השנים, ואם בכל זאת הוא שותק ומתגבר על יצרו, אין זה אלא מפני ש'גבור הכח' אצר את ההארות מאותם הימים שבהם היה בגדלות המוחין כדי להשתמש בהם בימי הרעה.

הרה"ק מברוק בעל 'איל מילואים' המאריך בעניין זה בחידושו על התורה (פרשת בהר) כיד ה' הטובה עליו בדרך הדרוש והרמוז, מצביע על דרשת חז"ל המפורסמת: "מה ענין שמיטה אצל הר סיני, והלא כל המצות נאמרו מסיני, אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני" (רש"י ויקרא כה א, בשם תורת כהנים).

הוא מרמז כי ה'כלל' היינו כשהאדם נמצא בגדלות המוחין וה'פרט' היינו שהאדם נמצא בקטנות המוחין, והלימוד הוא שכשם שבשמיטה לוקח האדם את הכוח מן הכלל אל הפרט כך התביעה עליו בכל המצוות שניתנו מהר סיני שיקיימם באופן שיקח את הכוח מן הכלל אל הפרט ומימי הטובה אל ימי הרעה.

מעו יצא מתוק

נתוודענו ולמדנו אפוא מכל האמור לעיל את ה'דרך לעבודת השם יתברך מאשר נודע לכל הבא בסוד ה' ועבודתו' שלכל יהודי ישנם ימי הטובה וימי הרעה: ימי הטובה הם 'שיש באדם מוחין דגדלות ושעות שיוכל לעבוד את בוראו בבהירות ובהתלהבות' וימי הרעה שבהם נמצא האדם ב'מוחין דקטנות' ואין דעתו צלולה וברורה עליו לעבוד את ה' כראוי.

וחובת האדם בעולמו היא 'להזהיר גדולים על הקטנים' וליקח כח להתחזק בימי הרעה מכל אותם ההארות שהיו שאולים לו בימי הטובה, 'והעיקר לאסוף בימים הטובים כל ההארות אל עיקר נקודת לבבו עד שיהיה לו על ימי הרעה' וכך יהא בכוחו להתגבר על נחשולי החיים המאיימים להטביעו, וזהו ענין 'שמיטה אצל הר סיני' שכשם שעושים זאת בשמיטה כך יש לעשות בכל המצוות שניתנו בהר סיני.

ומעתה נוכל לפרש ולבאר על נכון את טעם מצות מרור שהיא מתקיימת בירק החסה המתוק ונעים לחיך, והוא מפני שאכילת המרור בזמן הזה לא באה כזיכרון גרידא לשעבוד המצריים אלא כמכשיר חינוכי להתוות את מוסר ההשכל שעלינו ללמוד מהמרור: היכולת לשרוד את ה'סופו מר' לא הייתה אלא רק מחמת ה'תחילתו מתוק'.

בני ישראל לא היו יכולים לעמוד בקושי השעבוד המר שבו נאנקו במצרים אם לא שהם היו חוזרים ומזכירים לעצמם תדירות את אותם ימים יפים ומתוקים שבהם יעקב אבינו ישב במצרים ובניו שבטי י-ה כעטרה לראשו. קול התורה נשמע בעוז ב'בית תלמוד להוראה' שהקים יהודה, ולא היו ימים טובים לישראל כימים אלו אשר אח להם בבית המלך וכל מחסורם ניתן להם על הצד היותר טוב.

הקן אור היחידה שזרחה בעיצומם של ימי השעבוד הייתה היכולת להתרפק בערגה על זכרונות העבר ולקחת מהם עוז ותעצמות בהתמודדות מול נגישות שרי מצרים. הזיכרון

המשכר מאותם ימים טובים ונשגבים שישבו 'במיטב הארץ' הפך את המרור שבשעבוד מצרים למתיקות; ברור שהיה שם סבל גופני ופיזי נורא, אבל האמצעי שבו היהודים היו מרוממים את רוחם ונפשם היה לעת אשר זכרונם היה מפליג לאותם ימים אהובים ובלתי נשכחים שבהם ישבו בשבת אחת גם יחד איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו ועסקו בתורה ובמעשים טובים.

מצות המרור לא באה כדי לבכות על העבר אלא כדי להתכונן אל העתיד. התורה נותנת כאן כלי עזר חשוב ביותר להתמודדות בגלות והוא הידיעה שגם המרור יכול להיות מתוק. ובדיוק כמו שבני ישראל בהעלותם על זכרונם את ימי 'במיטב הארץ' הומתק להם מרירותם בעבודה הקשה, כך יכול כל אדם להמתיק לו את יסוריו הפיזיים והנפשיים בהעלותו על זכרונו את ימי הטובה שבהם האיר לו ה' פנים.

לזכר כך נאכל המרור בירק החסה המתוק, כתובנה שתלווה את בני ישראל לאורך ההיסטוריה כולה, שגם המרור המר ביותר יכול להיות מתוק כשנזכור את ימי הטובה, וללמדנו שאם נשכיל לאצור בתוכנו את הארות ימי הטובה ולהשתמש בהם לעת צרה בימי הרעה – הרעה תיהפך לטובה והמר למתוק.